

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ТА ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ (у контексті верховенства права)

У статті розглянуто основні, на думку автора, складові проблеми реалізації та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні, зокрема: поняття цієї соціально-правової категорії та її природа з погляду філософії права, причини існування проблем реалізації та захисту таких прав і свобод у контексті функціонування верховенства права як засадничого принципу гармонійного співіснування сучасної світової цивілізації.

Ключові слова: права і свободи людини і громадянина, верховенство права, законність, філософія права, реалізація та захист прав і свобод.

Проблеми реалізації та захисту прав і свобод людини в останній чверті ХХ і на початку ХХІ століття набули, можна стверджувати без перебільшення, світового, глобального значення і вийшли на перше місце у міжнародній системі критеріїв оцінювання рівня розвитку демократії у певній державі та суспільстві на земній кулі [1; 3; 6].

Цей процес має як об'єктивне, так і суб'єктивне підґрунтя і зумовлений, з одного боку, історією становлення і розвитку світової цивілізації та її демократичних інститутів, а з іншого – волею «сильних світу цього» (окремих найбільш економічно і політично розвинувтих держав і суспільств: США, Японія, Китай, Велика Британія, Німеччина, Франція), – спрямованою на створення єдиного світового порядку, побудованого на загальноприйнятій ідеї захисту прав людини та боротьби з тероризмом. Таке ставлення сьогодні в світі до цієї проблематики є значною мірою об'єктивним та, на жаль, часто-густо має яскраве політичне забарвлення і залишатиметься таким ще багато років.

Саме тому завданням науковців та й практиків у сфері права, політології, соціології, культурології та педагогіки є:

- по-перше, всебічне і детальне дослідження цього соціально-правового феномена і формулювання його глибокої науково обґрунтованої характеристики;
- по-друге, формування адекватного розуміння кожною людиною своїх прав і свобод, а також навчання її методам і засобам їх утвердження, захисту від будь-яких порушень і зазіхань в першу чергу з боку держави, окремих членів суспільства та їхніх угруповань;
- по-третє, створення таких політичних, економічних, правових і культурних умов життєді-

яльності суспільства і держави, в яких би ці права і свободи могли бути повною мірою реалізовані.

Вирішення першого завдання насамперед лежить у площині визначення загальної характеристики прав і свобод людини і громадянина. Розглядаючи такі права і свободи з погляду загального розуміння права, не можна погодитись з поширеним поглядом на це поняття лише як на окрему категорію теорії права, тим більше – галузь права, навіть – міжнародного, оскільки «ПРАВО» будь-якої держави – це фактично всеохопна сукупність прав і свобод людини і громадянина, яка найчастіше принаймні у європейській (романо-германській) правовій сім'ї виражена у системі правових норм, що регулюють в першу чергу поведінку кожної людини (у тому числі й громадянина) у суспільстві, а також – взаємовідносини суспільства та його державних та самоврядних органів управління з кожною людиною та людськими спільнотами (професійними, етнокультурними, віковими, політичними об'єднаннями). Водночас держави, що належать до англо-саксонської правової сім'ї, сповідуючи як основний спосіб регулювання таких відносин – судовий прецедент (рішення суду у конкретній справі), – більшою мірою покладаються не на всезагальні правові норми поведінки людини, а на загальновизнані у суспільстві принципи людського співіснування, що ґрунтуються на морально-етичних засадах: справедливості, розумності, балансу інтересів, довіри, порядності та відповідальності. Мабуть, як завжди, істина у цих підходах до утвердження демократичної, правової та соціальної держави лежить посередині.

Відомо, що будь-яка система права є, з одного боку, похідною від системи прав і свобод кожною

людини та їхніх об'єднань, а, з іншого – права і свободи окремої людини, у тому числі й громадянина, зумовлені системою права, що існує в державі. Якщо ж до цього додати політичні, економічні, психологічні та інші соціальні чинники, які суттєво впливають на формування та реалізацію прав і свобод людини, то слід зауважити: ця категорія, на мій погляд, є таким соціально-політично-правовим феноменом, який може досліджуватися і вивчатися тільки на основі синтетичного, системного і комплексного підходу [3].

Тому, говорячи про права і свободи людини в правовому аспекті, можна стверджувати, що юристам-науковцям слід в першу чергу зосереджуватися і навіть спеціалізуватися у своїх дослідженнях на проблемах комплексного правового механізму захисту таких прав і свобод, а не намагатися штучно створювати окрему «галузь права». Своєю чергою, юристи-практики мають відпрацьовувати такі механізми з метою спрощення та підвищення ефективності їх дієвості.

Вирішення першого завдання неминуче зумовлює необхідність вирішення другого, тобто налагодження системи освітянської та виховної діяльності у всіх прошарках населення: від сім'ї до президента держави, від вихованця дитячого садочку і загальноосвітньої школи до вищого навчального закладу та академії наук. На жаль, слід констатувати, що сьогодні, незважаючи на те, що навчальні програми підготовки правників містять спеціальні навчальні дисципліни з прав людини, в системі як загальної, так і спеціальної, в тому числі – юридичної, освіти в Україні немає сталого, науково обґрунтованого підходу до дослідження та вивчення прав і свобод людини взагалі і механізму їхнього захисту (гарантування) зокрема.

Слід звернути увагу, що в теорії права, політичному житті та юриспруденції до цього часу існують два погляди на природу прав і свобод людини і громадянина, що певною мірою дістало відображення і в назві міжнародно-правових актів щодо захисту прав людини. Прихильники однієї точки зору стверджують, що існують так звані основні права і свободи людини, які є природними, тобто такими, що надані, притаманні людині з народження, а інші – надбані (делеговані) кожній людині з боку суспільства і держави. Друга точка зору полягає в тому, що всі права надаються (делегуються) кожній людині суспільством і державою [1, с. 7].

Ще одним «каменем спотикання» у розв'язанні цієї «наукової суперечки» є відсутність повного і вичерпного переліку таких прав, що, з одного боку, об'єктивний, а з іншого – ускладнює процес реалізації людиною і громадянином своїх прав, а суспільству і державі певною мі-

рою заважає створювати ефективні механізми їхнього захисту.

При цьому, слід зауважити, що навряд чи коректною є позиція поділу, диференціації прав людини на «основні» та «неосновні». На мій погляд, всі права і свободи людини є основними (основоположними). В такому випадку, скоріш за все, слід поділяти права на «конституційні», тобто передбачені Основним законом держави, і «позаконституційні», що не передбачені та й не можуть бути передбачені конституцією, оскільки реалізуються у сфері морально-етичних, релігійних, міжособистісних або вузько корпоративних відносин. Водночас є всі підстави стверджувати, що права людини на життя, безпечні умови життєдіяльності, рівний доступ до загальних соціальних благ і потреб та самореалізації власних знань, умінь та навичок, на відміну від інших (наприклад, політичних чи професійних), такі, що належать їй від народження, надані Богом і тому їх слід вважати «природними» [10; 11].

Система конституційних прав людини і громадянина в Україні охоплює теоретично максимально всеосяжний спектр прав і свобод у виборі способів і засобів життєдіяльності кожної людини, що проживає чи перебуває в нашій країні. І це, безумовно, позитивне надбання нашого суспільства. Однак практична реалізація та захист цих прав і свобод майже щоразу наштовхуються на значні перепони і перешкоди, що мають як об'єктивний, так і суб'єктивний характер та є підґрунтям для невирішених проблем у цій сфері.

До проблем реалізації та захисту прав людини і громадянина в Україні в контексті верховенства права можна віднести:

- низький рівень правової культури і правової свідомості переважної більшості членів нашого суспільства;
- незадовільний рівень зовнішнього виховного впливу на кожну людину з боку суспільства та самовиховання за наявності у багатьох людей реального відчуття власної честі та гідності;
- низький рівень дотримання правопорядку (законності) у житті суспільства і держави та беззастережної відповідальності кожної без винятку особи перед собою і оточенням за процес і результати своєї діяльності;
- нерівноправність гілок та органів державної влади та недосконалість функціонування місцевого самоврядування територіальних громад у реальному житті;
- низький рівень професіоналізму у сфері політичного та державного менеджменту і його виняткова залежність від особистих й групових (кланових) інтересів;

- відсутність чіткої структурованості громадянського суспільства і громадського контролю за діяльністю всіх органів державної влади;
- високий рівень корупції на всіх рівнях і щаблях державного і суспільного життя та відсутність політичної волі у його зменшенні;
- відсутність прямої обоюдної залежності між людиною і громадянином та державою і суспільством.

Аналіз вище зазначених проблем засвідчує, що кожна з них має свої суб'єктивні та об'єктивні причини походження та існування.

По-перше, низький рівень правової культури і правової свідомості зумовлений декількома чинниками, серед яких слід назвати такі: відсутність правової традиції в суспільстві, яке довгий час не мало своєї державності і власного правового поля у європейському розумінні цього явища. Адже українці протягом багатьох століть жили або за нормами звичаєвого права, яке, до речі, і до цього часу зберігає свою роль у нашому житті, або за правом Російської та Австро-Угорської імперій чи статутами Речі Посполитої або ж Магдебургським правом. Така суміш правових норм у реальній та генетичній свідомості народу, який фактично до 1992 року не мав своєї політико-економічної та територіальної цілісності, призвела до того, що цілі покоління впродовж багатьох років і віків намагалися пристосуватися до різних правових норм, часто-густо нехтуючи ними або ж спотворюючи їх різними шляхами: від невизнання де-факто до введення в оману держави, суспільства та окремих індивідів. Якщо ж до цього додати той факт, що українські (і не тільки!) можновладці в усі часи і віки, і нині також, самі не виконували або ж підступно спотворювали виконання чинних правових норм і при цьому реально часто-густо не відповідають ні перед собою, ні перед суспільством за такі дії, то наявність названих проблем стає більш обґрунтованою і зрозумілою.

По-друге, незадовільний рівень зовнішнього виховного впливу на кожну людину з боку суспільства та методів самовиховання за наявності у багатьох людей реального відчуття власної честі та гідності можна пояснити двома причинами. З одного боку, відсутністю сучасної суспільної системи зовнішнього впливу на виховання людини, спрямованого на розвиток найкращих людських якостей – честі та гідності, оскільки радянська система (дитячий садок, школа, ВНЗ, трудовий колектив, піонерська, комсомольська та партійна організації тощо) знищена; релігійне виховання не розвинуто і багато в чому спотворене та зведене лише до дотримання певних церковних ритуалів без розкриття сутності релігійної віри; моральні і духо-

вності цінності замінені матеріальними; довіра між людиною і владою втрачена. Натомість фактично не створеної нової, сучасної системи такого виховного впливу. З іншого боку, виховання цих самих людських чеснот, на жаль, не є пріоритетом сімейних відносин, оскільки основні зусилля батьків об'єктивно спрямовані на забезпечення лише матеріального благополуччя сім'ї. Якщо ж до названих причин додати глобальні інформаційні процеси, економічні та природні катаклізми, то висновок – досить таки невтішний.

По-третє, низький рівень законності (дотримання правопорядку) у житті суспільства і держави та відсутність безумовної відповідальності кожної без винятку особи як перед собою, так і оточенням за процес і результати своєї діяльності об'єктивно зумовлений, з одного боку, історично ментальними традиціями народу, а з іншого – традиційним намаганням будь-якої влади всіляко обмежувати свободу життєдіяльності та самореалізації людини шляхом встановлення таких механізмів правового регулювання суспільного та особистого життя, що не залишають їй свободи вибору і, під приводом необхідного упорядкування суспільних відносин, заганяють її у «прокрустове ложе» нею ж (владою) створених правил поведінки. Якщо ж до цього додати існування неправого «правопорядку» шляхом створення та ухвалення неправових законів, вибірково політичну та юридичну відповідальність окремих представників суспільства (в першу чергу – можновладців та їхнього оточення) за вчинені ними правопорушення – причини зазначених проблем стають більш аргументованими і вагомими [5; 8].

Інші причини настільки наявні і зрозумілі, що, на мій погляд, не потребують додаткових роз'яснень і тлумачення. Вважаємо, що саме такий підхід до наукового пояснення наявних проблем є засадничим, а решта специфічних чинників їх обґрунтування з погляду реалізації та захисту прав і свобод людини лише поглиблюють їхнє значення.

На підставі вище викладеного постає нагальне запитання: «Чи існують методи, способи, засоби поступового розв'язання цих проблем?» Відповідь, на наш погляд, однозначна – існують і вони загальновідомі у світі.

Одним із таких методів є безумовне застосування принципу верховенства права у всіх сферах суспільного життя і державного управління. Такі характерні складові ознаки цього принципу, як гуманізм, справедливість, пропорційність, об'єктивна обґрунтованість та доцільність правового регулювання суспільного життя, дають змогу виконати триєдину функцію верховенства права: *по-перше*, обмежити діяльність держав-

ної влади інтересами суспільства та правами і свободами окремої людини; *по-друге*, застосовувати формальну законність (тобто виконання законів та інших нормативно-правових актів держави), що має гарантувати безпечність і передбачуваність усіх видів і форм суспільних відносин; *по-третє*, забезпечити верховенство правового ЗАКОНУ, а не ОСОБИ, хоч би ким вона була і хоч би яку посаду обіймала [2; 4; 9].

Саме верховенство права як універсальний феномен формування оптимальної збалансованості суспільних, особистісних і державних відносин надає можливість кожній людині зреалізувати в повному обсязі власні права і свободи [3;

6; 9]. В цьому контексті світове співтовариство накопичило достатній досвід втілення верховенства права в державах із розвинутими правовими системами та демократичними формами і методами державного устрою і правління; є й власний, хоча й невеличкий, український досвід. Треба лише поставити за мету адаптувати ці світові і національні правові цінності до реалій нашого суспільного і державного життя та проявити політичну, корпоративну та індивідуальну волю і стійкість у їх запровадженні, долучивши до цієї важкої та довготривалої роботи весь механізм державної влади і громадянського суспільства України.

Список літератури

1. Алексеев С. С. Восхождение к праву. Поиски и решения / С. С. Алексеев. – М. : Издательство НОРМА, 2001. – 752 с.
2. Головатий Сергій. Верховенство права : монографія : у 3-х кн. / Сергій Головатий. – К. : Видавництво «Фенікс», 2006. – 1747 с.
3. Дворкін Роналд. Серйозний погляд на права / Роналд Дворкін ; пер. з англ. А. Фролкін. – К. : Основи, 2001. – 519 с.
4. Європейський словник філософій : Лексикон неперекладностей. – К. : Дух і Літера, 2009. – Т. 1. – 576 с.
5. Козюбра М. І. Правовий закон : проблема критеріїв / М. І. Козюбра // Вісн. Акад. правових наук України. – 2003. – № 2–3. – С. 83–96.
6. Козюбра М. І. Права людини і верховенство права / М. І. Козюбра // Право України. – 2010. – № 2. – С. 24–35.
7. Максимов С. І. Філософія права : сучасні інтерпретації: вибрані праці : статті, аналітичні огляди, переклади (2003–2010) / С. І. Максимов. – Х. : Право, 2010. – 336 с.
8. Рикер П. Право і справедливість / П. Рикер ; пер. із фр. – К. : Дух і літера, 2002. – 216 с.
9. Таманага Б. Верховенство права : історія, політика, теорія / Браян Таманага ; перекл. з англ. А. Іщенко. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 208 с.
10. Фулер Л. Л. Анатомія права / Лон Л. Фулер ; пер. з англ. Н. Комарова. – К. : Сфера, 1999. – 144 с.
11. Харт Х. Л. А. Концепція права / Х. Л. А. Харт ; пер. з англ. Н. Комарова. – К. : Сфера, 1998. – 236 с.

V. Suschenko

IMPLEMENTATION OF PROBLEMS AND PROTECTION OF HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS IN UKRAINE (in the context of the rule of law)

*In the article the Basic, according to the author, the constituents of the problems of implementation and protection of human rights and freedoms in Ukraine, in particular: the notion that the socio-legal category and its nature from the perspective of philosophy of law, the reasons for the existence of problems of implementation and for the protection of such rights and freedoms in the context of the functioning of the rule of law as a principle of harmonious coexistence of *zasadničogo* of modern civilisation.*

Keywords: the rights and freedoms of man and citizen, the rule of law, philosophy of law, the legality, implementation and protection of the human rights and freedoms.

Матеріал надійшов 21.03.2012